

ADVIES MODERNISERING NV-RECHT

30 MAART 2021

1. INLEIDING

De Expertgroep is op initiatief van haar voorzitters in overleg met vertegenwoordigers van het Ministerie van Justitie en Veiligheid samengesteld op basis van ervaring, expertise en betrokkenheid bij de verschillende onderwerpen. De Expertgroep bestaat uit juristen uit de praktijk, de wetenschap en vertegenwoordigers van belangenorganisaties Eumedion, VEB, VEUO en VNO-NCW.

Het doel van de Expertgroep is advies te geven aan de Minister voor Rechtsbescherming Sander Dekker over de modernisering van het NV-recht op ten minste een drietal onderwerpen. Het advies ziet in de eerste plaats op het onderwerp maatschappelijk verantwoord ondernemen, een onderwerp dat de laatste tijd in de warme belangstelling staat van de politiek, wetenschap en praktijk.¹ Het tweede onderwerp betreft het gebruik van digitale instrumenten rondom vergaderingen van aandeelhouders of andere deelnemers aan vergaderingen van organen van rechtspersonen.² Dit onderwerp heeft recent veel aandacht gekregen, al dan niet versterkt door ontwikkelingen die samenhangen met de Covid-19 pandemie. De Expertgroep heeft zich tot slot gebogen over enkele technische wijzigingen van het NV-recht, een onderwerp dat de laatste jaren al regelmatig aan bod is gekomen en zelfs als wetsvoorstel in consultatie is geweest.

Dit advies is als volgt opgebouwd. Allereerst komen in de *executive summary* de belangrijkste bevindingen van de Expertgroep naar voren. Daarna wordt het totstandkomingsproces van dit advies beschreven. Vervolgens komen de drie onderwerpen waarover de Expertgroep adviseert inhoudelijk aan bod. Het advies besluit met conclusies en aanbevelingen.

Het advies zal op 8 april 2021 aan de Minister voor Rechtsbescherming worden overhandigd.

¹ Op 1 oktober 2020 riep de Tweede Kamer de regering in een motie op te onderzoeken "op welke wijze de vorm van besturen waarbij de belangen van alle belanghebbenden evenwichtig betrokken worden in de wet verankerd en anderszins gestimuleerd kan worden", zie *Kamerstukken II 2020/21*, 35 570 IX, nr. 13. Deze motie is aangenomen, zie *Handelingen II 2020/21*, 35 570 IX, nr. 10-10, p. 1. In zijn reactie op het verzoek van de Vaste Kamercommissie van Financiën inzake de motie, verwijst de Minister voor Rechtsbescherming naar de Expertbijeenkomst die op 25 februari jl. plaatsvond. Hij gaf aan de Tweede Kamer dit voorjaar over de uitkomsten van de bijeenkomst, en waar mogelijk over eventuele vervolgstappen, te informeren, zie *Kamerstukken II 2020/21*, 31 083, nr. 60.

² De onderwerpen zijn niet beperkt tot het moderniseren van het NV-recht. De digitale instrumenten kunnen ook ten dienste staan van een algemene vergadering bij een BV, vereniging, onderlinge waarborgmaatschappij of coöperatie. Daarnaast zijn de recent in de literatuur voorgestelde suggesties voor (meer) maatschappelijk verantwoord ondernemen evenmin beperkt tot de NV. In dit advies ligt de focus niettemin op het NV-recht. Welke suggesties vervolgens bruikbaar (kunnen) zijn bij andere rechtspersonen, is een mogelijke vervolgvraag.

2. EXECUTIVE SUMMARY

2.1 De grote meerderheid van de Expertgroep vindt het in het licht van Europese initiatieven niet opportuun thans Nederlandse wetgeving op het terrein van maatschappelijk verantwoord ondernemen voor te bereiden. De meeste leden van de Expertgroep vinden dat het niet voor de hand ligt de taak van het bestuur uit te breiden met gedragsnormen.

2.2 De Expertgroep beveelt aan na te denken over verdergaande verantwoording over de strategie en de uitvoering daarvan in relatie tot maatschappelijke thema's.

2.3 De Expertgroep ziet geen noodzaak Boek 2 BW aan te passen om vennootschappen of andere rechtspersonen de mogelijkheid te bieden een statutaire bestaansgrond (*purpose* of *raison d'être*) te formuleren.

2.4 De Expertgroep is unaniem van oordeel dat er een aanvullende wettelijke regeling voor de digitale algemene vergadering moet komen. De regeling moet facultatief van karakter zijn. De uitgangspunten van een fysieke vergadering zouden ook de randvoorwaarden voor een digitale vergadering moeten zijn.

2.5 De leden van de Expertgroep zijn unaniem van mening dat het NV-recht beter moet aansluiten bij de praktijk en flexibeler moet. De meeste voorgestelde technische wijzigingen uit het Voorontwerp (Wetsvoorstel modernisering NV-recht) zijn wenselijk.³

2.6 De Expertgroep is verdeeld over het antwoord op de vraag of er een facultatieve regeling voor loyaliteitsaandelen in de wet opgenomen moet worden. Een meerderheid is voor een wettelijke regeling. Er is geen consensus over de vormgeving van die regeling.

2.7 De Expertgroep is unaniem van oordeel dat er voor bepaalde (deel)onderwerpen van dit advies op korte termijn een discussie en nader onderzoek nodig is als reactie op wensen uit de praktijk en ontwikkelingen in de maatschappij.

³ Eumedion en VEB willen echter onderscheid maken tussen beursgenoteerde en niet-beursgenoteerde NV's. Niet alle voorgestelde wijzigingen zijn volgens hen geschikt voor beursgenoteerde bedrijven.

3. WEERGAVE PROCES

Dit advies is als volgt tot stand gekomen:

1. De Expertgroep is op initiatief van haar voorzitters in overleg met vertegenwoordigers van het Ministerie van Justitie en Veiligheid samengesteld op basis van ervaring, expertise en betrokkenheid bij de verschillende onderwerpen.
2. De vragen en onderwerpen waarover is geadviseerd zijn opgesteld door vertegenwoordigers van het Ministerie van Justitie en Veiligheid samen met de voorzitters van de Expertgroep.
3. De vragen en onderwerpen zijn uitgewerkt in een voorbereidende notitie en de Experts is gevraagd schriftelijk te reageren op een aantal stellingen en vragen.
4. Op 25 februari heeft een digitale bijeenkomst plaats gehad. Na een introductie door Minister Sander Dekker is er door de leden van de Expertgroep gesproken over de verschillende stellingen en vragen. Na een plenaire bijeenkomst was er een tweetal groepsdiscussies. In deze groepsdiscussies stonden de onderwerpen 'maatschappelijk verantwoord ondernemen' en 'de digitale vergadering' centraal. Aansluitend is in een plenaire bijeenkomst gesproken over het onderwerp 'loyaliteitsaandelen' en is verslag gedaan van de verschillende discussies en inzichten. Daarin is ook een aanzet gegeven voor een antwoord op de vragen en inhoud van het advies.
5. Een conceptadvies is door de secretaris van de Expertgroep met alle leden gedeeld en zij hebben de gelegenheid gekregen input te geven op de inhoud en verwoording van standpunten. Die input is vervolgens verwerkt.
6. Het advies zal op 8 april 2021 aan de Minister voor Rechtsbescherming worden overhandigd.

4. MAATSCHAPPELIJK VERANTWOORD ONDERNEMEN

Nationale en internationale aandacht

4.1 Maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO) is al enkele decennia een thema waaraan veel aandacht wordt besteed.⁴ MVO is al lang niet meer (uitsluitend) een bovenwettelijk principe waaraan ondernemers geacht worden zich te houden. Er zijn in vele landen wetten ingevoerd die direct of indirect zijn terug te voeren op MVO-thema's. Daarbij kan o.m. worden gedacht aan wetgeving die MVO-thema's reguleren in toeleveringsketens⁵, wetgeving gerelateerd aan diversiteit⁶ en wetgeving omtrent rapportage over niet-financiële aspecten.⁷ Landen en bedrijven die zich niet verantwoordelijk gedragen worden daarop aangesproken en daarbij verschuiven activiteiten van protesten met vlaggen naar de rechtszaal.⁸

4.2 Van meer recente datum is de vraag of corporate governance en het ondernemingsrecht kunnen of moeten bijdragen aan MVO. En ook hier is nationaal en internationaal een beweging zichtbaar waarbij een lange reeks aan buitenwettelijke initiatieven⁹ gevolgd wordt door wet- en regelgeving.¹⁰ Wetgeving in dit opzicht kan ook verwacht worden op basis van initiatieven van de Europese Commissie tot het opstellen of aanpassen van twee EU-Richtlijnen. Een richtlijn zal betrekking hebben op duurzame corporate governance.¹¹ De consultatie omtrent deze richtlijn doet vermoeden dat daarin een concretisering van de bestuurstaak zal worden opgenomen. Deze zou vorm kunnen krijgen als een regeling waarin bestuurders, als onderdeel van hun taak om te handelen in het vennootschappelijk belang, rekening dienen te houden met de belangen van alle belanghebbenden die relevant zijn voor de onderneming en zich mede dienen te richten op het dienen van maatschappelijke belangen. De andere richtlijn zal waarschijnlijk leiden tot een (verdere) uniformering van standaarden op het terrein van duurzaamheidsverslaggeving.¹² Dat zal bewerkstelligd worden door een aanpassing

⁴ Zie o.a. Lambooy 2010, p. 143-146; Lambooy & Stamenkova van Rump, *The Dovenschmidt Quarterly* 2014(3), p. 76-101; alsmede haar bijdragen aan het onderzoeksproject *sustainable companies* van de universiteit Oslo (www.jus.uio.no/ifp/english/research/projects/sustainable-companies).

⁵ Zoals de California Transparency in Supply Chains Act, de Britse Modern Slavery Bill, de Nederlandse Wet zorgplicht kinderarbeid en de Europese Houtverordening.

⁶ Zie o.m. quotumwetgeving in Noorwegen, Frankrijk, Spanje, Italië en de recent in Nederland door de Tweede Kamer aangenomen Wet tot wijziging van Boek 2 BW i.v.m. het evenwichtiger maken van de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen in het bestuur en de raad van commissarissen van grote naamloze en besloten vennootschappen (*Kamerstukken* 35 628).

⁷ Wetgeving gebaseerd op Richtlijn 2013/34/EU van het Europees Parlement en van de Raad van 26 juni 2013 betreffende de jaarlijkse financiële overzichten, geconsolideerde financiële overzichten en aanverwante verslagen van bepaalde ondernemingsvormen, tot wijziging van Richtlijn 2006/43/EG van het Europees Parlement en de Raad en tot intrekking van Richtlijnen 78/660/EEG en 83/349/EEG van de Raad (*PbEU* 2013, L 182/19) en de Taxonomieverordening in 2020, Verordening (EU) 2020/852.

⁸ Zie o.m. recente procedures rondom het klimaatakkoord in Nederland (*Urgenda*) en Frankrijk *Hulot/Greenpeace/Oxfam* en de procedures rondom activiteiten van Shell in Nigeria die in Nederland en Engeland worden gevoerd.

⁹ Zie o.m. de OESO-Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, de UN Guiding Principles on Business and Human Rights en de introductie van de B-Corporation. In Nederland is MVO opgenomen als een belangrijk thema in de Corporate Governance Code.

¹⁰ Zie o.m. de Loi Pacte van 2019 in Frankrijk.

¹¹ Zie meer uitgebreid hierover Garcia Nelen, *Ondernemingsrecht* 2021/32; en De Jong, *Ondernemingsrecht* 2021/33.

¹² Zie meer uitgebreid hierover Baks, Hijink & Rietveld, *Ondernemingsrecht* 2021/34.

van de Richtlijn niet-financiële informatie (NFRD).¹³ Daarnaast heeft op 17 december 2020 het Europees Parlement een resolutie over duurzame corporate governance aangenomen.¹⁴ Daarin rekent het Europees Parlement duurzaamheidsoverwegingen tot de zorgplicht van bestuurders. Het Europees Parlement heeft de Europese Commissie verzocht een wetgevingsvoorstel in te dienen op grond waarvan bestuurders bij de vervulling van hun taak de maatschappelijke belangen in het oog houden.

Een oproep uit de academische wereld. De verantwoordelijke vennootschap

4.3 In juni 2020 pleitten vijftientig juridische hoogleraren voor een nieuw sociaal contract tussen onderneming en samenleving. Zij wijzen erop dat de liberalisering van de kapitaalmarkten als neveneffect heeft gehad dat andere productiefactoren verhoudingsgewijs aan belang hebben ingeboet. Het denken in aandeelhouderswaarde is volgens deze hoogleraren in de praktijk dominant geworden. Om die reden wordt allereerst de introductie van *responsible corporate citizenship* in de wettelijke taakopdracht van bestuurders en commissarissen bepleit. Volgens de hoogleraren waarborgt de norm van het vennootschappelijk belang onvoldoende dat vennootschappen zich daadwerkelijk verantwoordelijk gedragen in de samenleving. Daarom wordt voorgesteld in art. 2:129 lid 5 BW te bepalen dat bestuurders ervoor moeten zorgen dat de vennootschap deelneemt aan het maatschappelijk verkeer als een verantwoordelijke vennootschap en in art. 2:140 lid 2 BW te bepalen dat de raad van commissarissen daarop toezicht houdt.¹⁵

4.4 Verder wordt voorgesteld in Boek 2 BW op te nemen dat de vennootschap een statutaire bestaansgrond (*purpose of raison d'être*) kan formuleren. Daarin formuleert de vennootschap haar uiteindelijke doel, wat zij in en ten behoeve van de samenleving beoogt te bewerkstelligen. Het opnemen van een dergelijke bestaansgrond vergt een statutenwijziging en dus ook instemming van aandeelhouders. Als laatste wordt voorgesteld dat in de jaarstukken van de vennootschap expliciet verantwoording wordt afgelegd over de impact van de vennootschap op menselijk kapitaal (personeel), sociaal kapitaal (de gemeenschap waarin de vennootschap opereert) en natuurlijk kapitaal (milieu en klimaat).¹⁶

4.5 De voorstellen van de hoogleraren hebben tot verschillende reacties geleid, ook van andere hoogleraren ondernemingsrecht. De algemeen gedeelde conclusie is dat het goed is dat er aandacht is voor maatschappelijk verantwoord ondernemen.¹⁷ Over de noodzaak tot het wettelijk verankeren van een maatschappelijke zorgplicht

¹³ Richtlijn 2014/95/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2014 tot wijziging van Richtlijn 2013/34/EU met betrekking tot de bekendmaking van niet-financiële informatie en informatie inzake diversiteit door bepaalde grote ondernemingen en groepen (*PbEU* 2014, L 330/1). Deze richtlijn bevat ook een verplichting tot het bekend maken van het diversiteitbeleid door grote beursvennootschappen.

¹⁴ Resolutie van het Europees Parlement van 17 december 2020 over duurzame corporate governance (2020/2137(INI)).

¹⁵ Winter e.a., *Ondernemingsrecht* 2020/86. Zie in dezelfde zin J.W. Winter e.a., 'Maatschappelijk verantwoord besturen en toezicht houden, dat is het nieuwe normaal', *FD* 23 mei 2020.

¹⁶ Winter e.a., *Ondernemingsrecht* 2020/86.

¹⁷ Aldus ook Winter e.a., *Ondernemingsrecht* 2021/6.

voor bestuurders en commissarissen en de concrete uitwerking daarvan zijn de meningen echter sterk verdeeld. Op een enkele plaats steun, maar er is ook veel kritiek.¹⁸ De belangrijkste inhoudelijke kritiekpunten kunnen als volgt worden samengevat:

- de noodzaak tot aanpassing van de bestuursopdracht is mede in het licht van de bestuursopdracht in de *Cancun*-beschikking van de Hoge Raad¹⁹ en de Corporate Governance Code onvoldoende onderbouwd;
- de voorgestelde taakopdracht is te vaag, niet alleen voor bestuurders en commissarissen, maar ook voor de rechter die hun handelen moet toetsen;
- de voorstellen leiden tot een onwenselijke juridisering van ondernemerschap en verhogen het aansprakelijkheidsrisico voor de vennootschap, bestuurders en commissarissen;
- het is beter specifieke normen neer te leggen in een governance code (zoals de Nederlandse Corporate Governance Code) of sectorwetgeving; het vennootschapsrecht leent zich daar niet voor.

4.6 Ook op het tweede voorstel over de bestaansgrond is de nodige kritiek geuit. Zo wordt aangevoerd dat het opnemen van een bestaansgrond in de statuten eenvoudig kan verworden tot een *marketing slogan*.²⁰ Tevens is de zorg uitgesproken dat het vastleggen van een *purpose* of *raison d'être* in de statuten het echte, vruchtbare debat doet verlammen en slechts ruimte creëert voor ongewenste doelredeneringen.²¹ Tot slot is er de vraag wat het voorstel toevoegt aan de doelomschrijving die art. 2:7 BW reeds voorschrijft.²² In de doelomschrijving of op een andere plaats kan een *purpose* of bestaansgrond nu al in de statuten tot uitdrukking worden gebracht.

Nadere invulling van taakomschrijving van bestuur/rvc omtrent gedrag van de vennootschap of tot verantwoording daarover in niet-financiële rapportage?

4.7 Alhoewel alle leden van de Expertgroep nut en noodzaak van verantwoordelijk gedrag van alle deelnemers aan het maatschappelijk verkeer onderschrijven, vindt het overgrote deel dat er (thans) geen reden is de wettelijke taakomschrijving aan te passen. Daarbij wordt ook gewezen op het in Nederland vigerende stakeholdersmodel dat invulling geeft aan maatschappelijke belangen omdat bij het ontwikkelen en uitvoeren van de strategie rekening moet worden gehouden met de belangen van alle bij de vennootschap betrokkenen. In die zin bevat het Nederlandse ondernemingsrecht de verplichting waarover op EU-niveau wordt

¹⁸ Steun ontving het initiatief o.m. in het hoofdredactionele commentaar van het FD, 'Adel verplicht', *FD* 12 september 2020. Kritische reacties waren er van m.n. De Kluiver, *Ondernemingsrecht* 2020/126; Westenbroek, *Ondernemingsrecht* 2021/3; Kraals, *Ondernemingsrecht* 2021/4; Kemperink 2020, p. 54 e.v.; P. Wakkie, 'Verantwoordelijke vennootschap moet niet gejuridiseerd worden', *FD* 1 juni 2020; en E. Groot, 'Verantwoord besturen', *FD* 31 mei 2020. Ook Cools, Ter Haar & De Keijzer, *ESB* 106(4795), p. 126-129, verwachten dat het voorstel van de 25 hoogleraren weinig soelaas biedt. Een hervorming van het (aandeelhouders)kapitalisme vergt volgens hen economische prikkels en meer publieke verantwoording.

¹⁹ HR 4 april 2014, *NJ* 2014, 286 m.nt. Van Schilfgaarde; *JOR* 2014/290 m.nt. De Haan (*Cancun*).

²⁰ De Kluiver, *Ondernemingsrecht* 2020/126.

²¹ Kraals, *Ondernemingsrecht* 2021/4.

²² Westenbroek, *Ondernemingsrecht* 2021/3.

gedacht (zie hiervoor). De ervaring leert dat in aansluiting daarop vanuit de samenleving, waaronder ook belangengroeperingen en beleggers, druk wordt uitgeoefend op ondernemingen om invulling te geven aan maatschappelijke belangen, althans daar zorgvuldig rekening mee te houden. Waar het gaat om een functioneren overeenkomstig het maatschappelijk verkeer betaamt, kan in plaats van de omschrijving van wat de taakomschrijving van het bestuur moet inhouden ook gedacht worden aan een uitbreiding van die taak waar het gaat om de verantwoording van verrichte werkzaamheden. Van ondernemingen mag in toenemende mate worden verwacht dat zij zich adequaat rekenschap geven van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid.

4.8 De nu door de vijftientig hoogleraren geschetste verdere verbreding van de taakopdracht van bestuurders en commissarissen lijkt mede in het licht van de inhoudelijke kritiek echter meer vragen op te roepen dan een wenselijke normering te bieden. Termen als 'zorgplicht' en 'verantwoordelijk gedrag' bieden bestuurders en commissarissen een onvoldoende handvat om tot keuzes te komen bij dilemma's die ook een maatschappelijke impact hebben, zoals afwegingen bij werkgelegenheid en milieueffecten. De oproep van de hoogleraren, zo blijkt eveneens uit de vele reacties, vormt volgens de Expertgroep wel een goede bijdrage aan de discussie over MVO en de vraag of aan MVO nadere vorm moet worden gegeven.

4.9 Zoals hiervoor aangestipt, wordt er in EU-verband gewerkt aan een richtlijn waarin het onderwerp van duurzame corporate governance en een concretisering van de taakomschrijving van het bestuur mogelijk nadere invulling krijgen. Indien een dergelijke richtlijn tot stand komt, zal die ook in Nederland moeten worden geïmplementeerd. De grote meerderheid van de Expertgroep vindt het mede om die reden thans niet opportuun voorbereidingen te treffen voor wetgeving op dit onderwerp. Het ligt voor de hand de aandacht nu te richten op de inhoud van die richtlijn en eerst wanneer die tot stand is gekomen te bezien of er aanpassing van de Nederlandse wetgeving geboden is en zo ja, hoe daaraan het beste invulling kan worden gegeven.

4.10 Wat betreft de Nederlandse deelname aan een discussie over de inhoud van een EU-Richtlijn over duurzame corporate governance en de taak van het bestuur, zijn de meeste leden van de Expertgroep vooralsnog van mening dat het om de hiervoor genoemde redenen niet voor de hand ligt de wettelijke taak van het bestuur uit te breiden met gedragsnormen. Zij zien wel ruimte dit onderwerp mee te nemen bij de ontwikkelingen rondom een mogelijk verdergaand afleggen van verantwoording over duurzame governance in jaarverslaggeving.

4.11 In het licht van niet-financiële rapportageverplichtingen moeten vele ondernemingen in hun jaarverslaggeving verantwoording afleggen over het gedrag van de vennootschap op vele maatschappelijke thema's. Deze worden hieronder meer in detail besproken. Op basis hiervan wordt reeds nu al in brede zin verantwoording afgelegd over maatschappelijk relevante thema's. Omdat daarover verantwoording moet worden afgelegd, zullen dergelijke thema's worden gewogen

bij het ontwikkelen en uitvoeren van de strategie. Eenzelfde soort ontwikkeling is waarneembaar bij onderwerpen waarvoor het bestuur van de vennootschap goedkeuring behoeft van de algemene vergadering. Institutionele beleggers moeten op grond van art. 5:87c Wft alle voorstellen (onder meer) beoordelen op maatschappelijke en ecologische impact. Voor een vruchtbare dialoog met die beleggers rondom deze voorstellen zullen bestuurders en commissarissen die impact bij de strategie- en beleidsvaststelling (moeten) betrekken.

4.12 Op het gebied van niet-financiële rapportage zijn er veel recente ontwikkelingen die zich in een zeer snel tempo ontwikkelen.²³ Op grond van art. 2:391 lid 1 eerste volzin BW dient het bestuursverslag onder meer een evenwichtige en volledige analyse van de toestand op de balansdatum, de ontwikkeling gedurende het boekjaar en de resultaten te bevatten. Voor grote rechtspersonen geldt, dat – indien noodzakelijk voor een goed begrip van de ontwikkeling, de resultaten of de positie van deze rechtspersonen en hun groepsmaatschappijen – deze analyse zowel financiële als niet-financiële prestatie-indicatoren dient te bevatten, met inbegrip van milieu- en personeelsaangelegenheden.²⁴ De niet-financiële rapportage verplichtingen hebben zich ontwikkeld tot een kapstok waaraan telkens weer nieuwe haakjes met bijbehorende verplichtingen worden toegevoegd.²⁵ Daarbij gaat het om vele regelingen die tot nu toe niet tot uniforme maatstaven hebben geleid. Mede om die reden wordt in EU-verband gewerkt aan de in 4.1 al gesignaleerde (waarschijnlijke) aanpassing van de NFRD.

4.13 De leden van de Expertgroep menen dat waar het gaat om gedrag van de vennootschap nagedacht zou kunnen worden over een verdergaande verantwoording over de strategie en de uitvoering daarvan in relatie tot maatschappelijke thema's.²⁶ Zoals hiervoor al aangegeven, mag ervan worden uitgegaan dat waar die verantwoording achteraf moet worden afgelegd het bestuur en de raad van commissarissen de relevante thema's meewegen en betrekken bij de creatie en de uitvoering van die strategie. Bij een verdere gedachtevorming hierover zouden behalve de relevante thema's ook aspecten als de toetsbaarheid en omvang van de vennootschap moeten worden betrokken. Aan de ene kant is er mogelijk behoefte aan een verdergaande verantwoording. Aan de andere kant moet oog worden gehouden voor het nut en de praktische uitvoering. Rapportageverplichtingen die niet gebaseerd zijn op een algemeen gangbare standaard, dragen waarschijnlijk niet bij aan objectief meetbare wijzigingen in het aansturen van de onderneming.²⁷ Bij de praktische uitvoering is van belang dat de voor een adequate rapportage noodzakelijke organisatiegraad veelal zal samengaan met een zekere omvang van de rechtspersoon. Nieuw in te voeren

²³ Zie hierover Baks, Hijink & Rietveld, *Ondernemingsrecht* 2021/34; en Baks & Hijink, *Ondernemingsrecht* 2021/42.

²⁴ Art. 2:391 lid 1 derde volzin BW.

²⁵ Zie hierover uitgebreid Baks, Hijink & Rietveld, *Ondernemingsrecht* 2021/34.

²⁶ Zie ook Best practice bepaling 1.1.1 van de Corporate Governance Code.

²⁷ Ook op dat vlak zijn er overigens ontwikkelingen. Zie meest recent de aangekondigde introductie van een Europese niet-financiële verslaggevingsstandaard, waarover Baks & Hijink in *Ondernemingsrecht* 2021/42.

verplichtingen en de mate van detail zullen om die reden proportioneel moeten worden opgelegd op ondernemingen met een bepaalde omvang.

Wettelijk faciliteren van een statutaire bestaansgrond (purpose of raison d'être)

4.14 De Expertgroep is van mening dat er geen noodzaak is Boek 2 BW aan te passen om NV's of andere rechtspersonen de mogelijkheid te bieden een statutaire bestaansgrond (*purpose of raison d'être*) te formuleren. Die mogelijkheid is nu al aanwezig en sommige vennootschappen hebben daarvan ook al gebruik gemaakt.²⁸

²⁸ Zie o.a. DSM NV, ASR Nederland NV, ABNAMRO NV en Randstad NV die al een wat meer uitgebreide doelstelling of maatschappelijke bepaling in de statuten hebben opgenomen.

5. DE DIGITALE ALGEMENE VERGADERING

Huidig recht: slechts fysiek of 'hybride'

5.1 De wetgeving voor de algemene vergadering van aandeelhouders is voor het laatst aangepast in 2007. De wet geeft in art. 2:117a BW de ruimte statutair te bepalen dat aandeelhouders door middel van elektronische communicatiemiddelen aan de algemene vergadering deelnemen, daarin het woord voeren en het stemrecht uitoefenen.²⁹ Deze digitale deelname is optioneel. Het uitgangspunt van de huidige wettelijke regeling is dat er altijd een fysieke vergadering plaatsvindt.³⁰ Het thans maximaal haalbare is zo een 'hybride vergadering': deels fysiek en deels digitaal.³¹

5.2 Naar huidig recht is een volledig digitale vergadering dus niet mogelijk. Een volledig digitale vergadering is een vergadering waarbij aandeelhouders digitaal deelnemen aan de vergadering, daarin verbaal of anderszins kunnen participeren én kunnen stemmen. Voorafgaand aan de vergadering geschiedt de oproeping en aanmelding voor de vergadering eveneens digitaal. Dit laatste is naar huidig recht overigens al wel mogelijk, zie art. 2:113 lid 4-6 BW.

5.3 De leden van de Expertgroep zijn unaniem van mening dat er een wettelijke regeling voor de digitale algemene vergadering moet komen.³² Zij tekenen aan dat niet gewacht moet worden op eventuele Europese regelgeving. Met een daarop volgende implementatie duurt het dan (te) lang. De Expertgroep gaat nog een stap verder. De faciliteit voor een digitale algemene vergadering moet voor alle rechtspersonen ter beschikking komen, dus tevens voor bijvoorbeeld verenigingen en coöperaties. Argumenten om een regeling te beperken tot NV's ontbreken. Er is ook behoefte aan in de praktijk.³³

5.4 De digitale algemene vergadering moet volgens de Expertgroep een facultatieve regeling zijn. De wet biedt dan als het ware een keuzemenu. Het is aan de NV of de vergadering fysiek, hybride of volledig digitaal plaatsvindt. Met de huidige stand van de techniek is een volledig digitale vergadering al mogelijk, maar de organisatie ervan kan nog wat hick-ups kennen. In de praktijk blijkt de techniek thans nog niet zo onfeilbaar als gehoopt of verwacht.³⁴ Een digitale vergadering verplicht voorschrijven past daar niet bij. En soms kan afhankelijk van de omstandigheden een fysieke vergadering of combinatie met een fysieke vergadering opportuun zijn.

²⁹ Los van art. 2:117a BW zijn enkele andere regels voor de algemene vergadering van aandeelhouders na 2007 wel aangepast. Het betreft implementatie van Europese richtlijnen, laatstelijk de Herzene richtlijn aandeelhoudersrechten (2017/828/EU, *PbEU* 2017, L 132), zie *Stb.* 2019, 423.

³⁰ Zie Salemink & Bulten 2019, p. 228.

³¹ O.a. KPN had in 2019 zo'n hybride vergadering.

³² Ook in literatuur en praktijk is meermalen het verlangen naar een wettelijke regeling voor een digitale algemene vergadering geuit. Zie o.a. De Clerq & Koster, *TvOB* 2020/6, p. 230-239; De Kluiver, *NJB* 2020/956; Van der Krans, *Ondernemingsrecht* 2019/4; Salemink & Bulten 2019, p. 228-231; en Van Vught, *Ondernemingsrecht* 2020/62. Zie voorts de reacties op het ambtelijk voorontwerp Modernisering NV-recht en evenwichtiger man/vrouw verhouding van onder meer Allen & Overly, Netwerk Notarissen en Van Doorne.

³³ Zo is het afgelopen (Covid-)jaar door alle typen rechtspersonen veelvuldig gebruik gemaakt van de digitale vergadermogelijkheden onder de Tijdelijke wet Covid-19. Zie hierna nr. 5.6.

³⁴ Enkele Experts wijzen in dit verband op het digitaal stemmen ter vergadering.

5.5 Het vormgeven van een wettelijke regeling voor een digitale algemene vergadering is urgent, is in lijn met de voortschrijdende digitalisering en voorziet in een grote behoefte in de praktijk. De Nederlandse wetgever is dus aan zet. Te meer nu er inspiratie voor een nieuwe regeling kan worden gevonden in de Tijdelijke wet Covid-19.³⁵

Inspiratie uit de Tijdelijke wet Covid-19: volledig digitaal vergaderen

5.6 In verband met het voorkomen van coronabesmettingen kunnen fysieke algemene vergaderingen van aandeelhouders niet plaatsvinden, terwijl de wet in art. 2:108 BW het houden van een algemene vergadering vereist. De Tijdelijke wet Covid-19 biedt vennootschappen daarom de mogelijkheid om de algemene vergadering van aandeelhouders uitsluitend digitaal te laten plaatsvinden.³⁶ Het bestuur kan op grond van de Tijdelijke wet Covid-19 besluiten een volledig digitale algemene vergadering te organiseren.³⁷

5.7 De bevoegdheid te besluiten een algemene vergadering uitsluitend digitaal te doen plaatsvinden, kan in (permanent geldende) wetgeving volgens de leden van de Expertgroep op verschillende manieren worden vormgegeven. De eerste optie sluit aan bij de Tijdelijke wet Covid-19: het bestuur beslist in welke vorm de vergadering wordt gehouden. De tweede optie legt de beslissingsbevoegdheid bij de algemene vergadering van aandeelhouders. Dit laatste kan door voor het digitaal vergaderen een statutaire verankering te vragen of door de algemene vergadering de bevoegdheid te geven het bestuur al dan niet tijdelijk te machtigen te besluiten over het karakter van de algemene vergadering. Fysiek, digitaal of hybride. Andere statutaire regelingen (de statuten laten het bestuur beslissen) zijn ook denkbaar. Over het antwoord op de vraag wie bevoegd is te besluiten tot een digitale algemene vergadering, zijn de leden van de Expertgroep verdeeld. Een voorzichtige meerderheid tekent zich af voor statutaire verankering, maar nader onderzoek en discussie is nodig.

³⁵ Ook in het VK wil de Financial Reporting Council (FRC) putten uit de digitale vergader-ervaringen van 2020. Er komt een Stakeholder Group om te bezien of wetswijziging nodig is om de digitale algemene vergadering blijvend mogelijk te maken (en met welke modaliteiten). Men wil de flexibiliteit van het digitale benutten en tegelijkertijd de integriteit en objectiviteit van de algemene vergadering van aandeelhouders behouden. Een gedachte is bijv. om 'vragen stellen' en 'stemmen' niet per definitie tijdens dezelfde bijeenkomst te laten plaatsvinden. Zie het rapport van de FRC, *Corporate Governance AGM's: an opportunity for change*, October 2020, <https://www.frc.org.uk/getattachment/48c4ee08-b7be-4b7c-8f19-bcaf3d44e441/Corporate-Governance-AGM.pdf>.

³⁶ *Stb.* 2020. 124. De Tijdelijke wet Covid-19 is meermalen verlengd en geldt thans tot 1 april 2021. Zie *Stb.* 2021. 35. De Minister voor Rechtsbescherming heeft inmiddels besloten de Tijdelijke wet Covid-19 te verlengen tot 1 juni 2021, zie het 5^e verlengingsbesluit diverse maatregelen Covid-19. Formeel is dit verlengingsbesluit op de datum van vaststelling van dit advies nog niet in werking getreden. Zie voor een bespreking van de mogelijkheid tot digitale vergadering conform de Tijdelijke wet Covid-19: Van Olffen & Nagtegaal, *Ondernemingsrecht* 2020/60; en Rietveld & Stroeve, *MvO* 2020, afl. 3-4, p. 88-94 met een tabel voor de NV op p. 97-101.

³⁷ Zie art. 6, 11 en 18 lid 1 van de Tijdelijke wet Covid-19. Zie voor een bespreking van het 'ava-seizoen 2020': Abma, *Ondernemingsrecht* 2020/142, m.n. §2. Zie voorts een artikel van de VEB over de praktijk van het digitale 'ava-seizoen 2020': <https://www.veb.net/artikel/07673/de-virtuele-vergadering-liep-lang-niet-overal-op-rolletjes>.

5.8 De Tijdelijke wet Covid-19 stelt twee voorwaarden aan het houden van een volledig digitale algemene vergadering. Allereerst moeten de aandeelhouders de algemene vergadering via een elektronisch communicatiemiddel kunnen volgen. Het is niet vereist dat de aandeelhouders via een elektronisch communicatiemiddel kunnen deelnemen aan de beraadslaging tijdens de volledig digitale vergadering.³⁸ De tweede voorwaarde is dat de aandeelhouders tot minimaal 72 uur voor de vergadering in de gelegenheid worden gesteld om schriftelijk of elektronisch vragen te stellen over de onderwerpen die bij de oproeping zijn vermeld.³⁹ Daarnaast bepaalt de Tijdelijke wet Covid-19 dat de rechtspersoon elektronisch stemmen tijdens de vergadering niet hoeft te faciliteren.

5.9 De Experts zijn unaniem van mening dat de uitgangspunten van een fysieke vergadering ook voor een digitale vergadering randvoorwaarden zijn.⁴⁰ De digitale vergadering moet als het ware de fysieke vergadering spiegelen. Voor een aandeelhouder moeten zowel fysiek als digitaal vergaderen tot goede uitoefening van zijn rechten kunnen leiden. Dit betekent dat (digitaal) aanwezig zijn (met beeld en geluid), deelnemen aan de beraadslaging en stemmen minimumvereisten zijn voor een digitale vergadering. In die vorm is de digitale vergadering uiteindelijk een afspiegeling van een fysieke bijeenkomst.

5.10 De vraag of bij een digitale vergadering het recht vooraf vragen te stellen, moet blijven bestaan, beantwoordt de Expertgroep genuanceerd. Voorop staat dat het een vennootschap vrijstaat de aandeelhouders dit aan te bieden. Een dergelijke vraagmogelijkheid onder dezelfde voorwaarden als onder de Tijdelijke wet Covid-19 verplicht stellen bij een digitale vergadering, ligt minder voor de hand. De fysieke en de digitale vergadering lopen dan niet langer in de pas; de digitale vergadering krijgt of vereist iets 'extra's'.

5.11 De Expertgroep wijst in dit verband op de functie van de aandeelhoudersvergadering als gremium voor overleg en dialoog.⁴¹ Die functie wordt ook met een fysieke vergadering niet altijd ten volle benut. Sommigen pleiten voor verschillende modaliteiten, zoals een 'in de tijd gespreide vergadering'.⁴² Het

³⁸ Deze bepaling stuit op weerstand. Zie bijv. de gezamenlijke oproep van Eumedion, VBDO en VEB aan beursgenoteerde vennootschappen om aandeelhouders in de digitale vergaderingen (gehouden onder de Tijdelijke Covid 19-wetgeving) de mogelijkheid te bieden toch vooral ook *live* het woord te voeren, vragen te stellen en opmerkingen te maken. Alleen dan is er een vruchtbare beraadslaging, betogen de drie belangenbehartigers. Het statement is o.m. raadpleegbaar via www.eumedion.nl, onder 'publicaties'.

³⁹ Zie art. 6, 11 en 18 lid 1 van de Tijdelijke wet Covid-19. Enkele Experts zien dat de termijn van 72 uur voor de beantwoording van vragen door de vennootschap (te) krap is.

⁴⁰ Daarmee is het uitgangspunt anders dan in de Tijdelijke wet Covid-19. Dat wordt mede verklaard omdat de regeling van de Tijdelijke wet Covid-19 in het hier en nu moet functioneren gegeven de (onvolkomen) stand van de techniek, maar de digitale vergadering van de 'toekomst' anticipeert op verwachte technische ontwikkelingen in de komende jaren.

⁴¹ Zie over diverse aspecten van de algemene vergadering de bijdragen in de ZIFO-bundel: A.F. Verdam & S.H.M.A. Dumoulin (red.), *De aandeelhoudersvergadering van de beursvennootschap* (ZIFO-reeks, deel 27). Deventer: Wolters Kluwer 2019.

⁴² Aldus bijv. VEB. Eumedion roept op een palet aan mogelijke 'ava-formats' te introduceren, inclusief de 'gesplitste' aandeelhoudersvergadering. Discussie en stemming worden dan bijv. gescheiden. VNO-NCW is daarentegen geen voorstander van een 'in de tijd gespreide vergadering' of het scheiden van vergaderfuncties.

idee van dialoog zou nieuw leven ingeblazen kunnen worden, is de gedachte van enkele Experts. Nader onderzoek naar de besluitvorming binnen een vergadering als ‘vrucht van onderling overleg’ is nodig.⁴³ De vraag ligt voor of de algemene vergadering hier (nog) aan voldoet, of hier aan zou moeten voldoen. Daarbij geldt, aldus enkele Experts, dat bij grote (publieke of beursgenoteerde) vennootschappen het grote aantal aanwezigen en dwingende (EU-)wetgeving in de weg kan staan aan ‘onderling overleg’ tijdens de vergadering.⁴⁴

5.12 Over de rechtsgeldigheid van de besluitvorming bepaalt de Tijdelijke wet Covid-19 dat het niet beantwoorden van een vooraf gestelde vraag van een aandeelhouder de rechtsgeldigheid van de besluitvorming niet aantast. Hetzelfde geldt indien aandeelhouders tijdens de vergadering geen nadere vragen hebben kunnen stellen of het bestuur niet alle vragen van een antwoord heeft voorzien.⁴⁵ De Tijdelijke wet Covid-19 bevat geen bepalingen omtrent de risicoverdeling met betrekking tot storingen en de geldigheid van besluiten.⁴⁶

5.13 De Expertgroep heeft ook gesproken over mogelijke storingen in digitale vergaderingen. Zijn besluiten geldig, ook al was discussie niet mogelijk of zijn quora niet gehaald? Wat is rechtsgevolg indien stemmen verloren zijn gegaan? Sommige leden van de Expertgroep zien een rol voor de wetgever. Er is een zorgplicht voor de vennootschap om aan de maatstaven die daarvoor moeten gelden, te voldoen. Die zorgplicht ziet op de technische en operationele kant van de vergadering en behoort wettelijk verankerd te worden. Als de vennootschap ‘schuld draagt’ omdat niet aan de maatstaven wordt voldaan, dan kunnen er consequenties aan worden verbonden. Andere leden van de Expertgroep denken dat een wettelijke regeling niets toevoegt, het gaat om de risicosfeer.⁴⁷ De huidige bepaling over elektronisch stemmen (art. 2:117b BW) zwijgt op dit punt ook. Eventueel kan in een toelichting iets opgemerkt worden. In de praktijk worstelen vennootschappen wel met de inspanningsverplichting, wat kan leiden tot het afzien van een digitale vergadering. Zulks is onwenselijk. De Expertgroep ziet verschillende oplossingsrichtingen, welke nader onderzoek vergen.⁴⁸

⁴³ Uit het arrest *Wijsmuller* volgt – de Hoge Raad stelde dit in algemene bewoordingen – dat in het geval waarin een orgaan van een rechtspersoon uit meer personen is samengesteld, het besluit van dat orgaan tot stand komt als vrucht van onderling overleg van alle leden van dat orgaan die, na daartoe in de gelegenheid te zijn gesteld, aan dat overleg wensen deel te nemen. Zie HR 15 juli 1968, *NJ* 1969, 101 m.nt. GJS (*Wijsmuller*). De Hoge Raad heeft zich niet uitgelaten over de kwestie of de *Wijsmuller*-regel onverkort van toepassing is op aandeelhoudersvergaderingen van beursvennootschappen (met in de praktijk vaak een wijdverspreid en internationaal aandeelhoudersbestand).

⁴⁴ Bijv. de verplichting dat nimmer koersgevoelige informatie publiekelijk mag worden gedeeld anders dan bij een schriftelijk persbericht. De praktijk is daarmee dat de algemene vergadering van een beursvennootschap een forum is voor het afleggen van verantwoording door bestuur en commissarissen en een platform voor vraag en antwoord (waarbij dus nimmer koersgevoelige informatie mag worden verschaft).

⁴⁵ Zie art. 6, art. 11 en 18 lid 4 van de Tijdelijke wet Covid-19.

⁴⁶ Zie hierover De Clerq & Koster, *TvOB* 2020/6, p. 238; en – meer in het algemeen – Salemink & Bulten 2019, p. 247-251. Zie voor een (deels verouderde) analyse van de risico's van het gebruik van elektronische communicatiemiddelen Van der Krans 2009, p. 99 e.v.

⁴⁷ Waarbij wordt aangetekend dat ook risicosfeer wettelijk kan worden gereguleerd.

⁴⁸ Er is geopperd op dit punt een rol voor de voorzitter te zien, zie ook art. 2:13 lid 3 BW. Online bevestigen aandeelhouders per stempunt hun ‘aanwezigheid’. De voorzitter stelt vervolgens vast wie er deelneemt

De digitale vergadering: de meeste contouren zijn er

5.14 Ook al zijn de leden van de Expertgroep het eens over nut en noodzaak van een wettelijke regeling voor de digitale algemene vergadering, zij is nog niet in detail uitgewerkt. Belangrijke aspecten en details behoeven nader onderzoek en discussie.⁴⁹ Naast de hiervoor besproken onderwerpen, noemen wij de oproeptermijnen, een studie naar de digitale vergadering in andere landen waar men ervaring met digitaal algemeen vergaderen heeft (zoals bijv. de VS (Delaware)), de digitale (h)erkenning van de vergadergerechtigden, de rol van de voorzitter etc.

aan de stemming (ook i.v.m. een eventueel quorum). Zie tevens De Clerq & Koster, *TvOB* 2020/6, p. 239; en Van Vught, *Ondernemingsrecht* 2020/62.

⁴⁹ Los van de modaliteiten van een digitale algemene vergadering kan discussie worden gevoerd over de functie(s) van een algemene vergadering van aandeelhouders in het algemeen. Voldoet de algemene vergadering van aandeelhouders als gremium voor overleg, afleggen van verantwoording en besluitvorming na oordeelsvorming? Deze belangrijke vraag verdient tevens nader onderzoek.

6. TECHNISCHE WIJZIGINGEN NV-RECHT

Voorontwerp wetsvoorstel modernisering NV-recht

6.1 Op 1 oktober 2012 trad de Wet vereenvoudiging en flexibilisering van het BV-recht in werking.⁵⁰ Vanuit het oogpunt van wetstechnische consistentie met het BV-recht, stelde de Commissie Vennoetschapsrecht in 2013 een aantal technische wijzigingen van het NV-recht voor.⁵¹ De Commissie Vennoetschapsrecht werd bijgevallen door verschillende auteurs, die tevens voor een modernisering van het NV-recht pleitten.⁵² Het Ministerie van Justitie en Veiligheid gaf vorig jaar gehoor aan de oproep tot modernisering van het NV-recht. Op 15 april 2020 stelde het Ministerie van Justitie en Veiligheid het ambtelijk voorontwerp van het Wetsvoorstel modernisering NV-recht en evenwichtiger man/vrouw verhouding (hierna: het voorontwerp) ter consultatie beschikbaar.⁵³ De voorgestelde wijzigingen sluiten aan bij de door de Commissie Vennoetschapsrecht gedane voorstellen en blijven derhalve beperkt tot een aantal technische aanpassingen van het NV-recht.

6.2 Het voorontwerp heeft betrekking op onderwerpen die de laatste jaren al regelmatig zijn besproken, zoals: de afschaffing van het maatschappelijk kapitaal, de introductie van aandelen met een aanduiding, de toekenning van stemrecht aan pandhouders en vruchtgebruikers onder opschortende voorwaarde of tijdsbepaling, het in pand nemen van eigen aandelen, de introductie van de mogelijkheid om de nominale waarde van aandelen in een vreemde valuta te doen luiden, de introductie van de regeling dat de vaststelling van de jaarrekening strekt tot kwijting van bestuurders en commissarissen indien alle aandeelhouders tevens bestuurder of commissaris van de NV zijn, een wijziging van de regeling omtrent besluitvorming buiten vergadering en een wijziging van de regeling omtrent de plaats waar de algemene vergadering moet worden gehouden.

6.3 De voorgestelde technische wijzigingen van het NV-recht zijn positief ontvangen. Aandeelhoudersorganisaties Eumedion en de VEB zijn niettemin kritisch over de voorgestelde mogelijkheid voor beurs-NV's om een algemene vergadering buiten Nederland te houden. Uit de reacties op het voorontwerp komt verder het beeld naar voren dat de voorgestelde wijzigingen voor niet-beursgenoteerde NV's niet ver genoeg gaan. In verschillende reacties wordt voorgesteld ook op andere onderdelen aan te sluiten bij het in 2012 gewijzigde BV-recht.⁵⁴ Genoemd worden de introductie

⁵⁰ Wet van 18 juni 2012 tot aanpassing van de wetgeving aan en invoering van de Wet vereenvoudiging en flexibilisering bv-recht (Invoeringswet vereenvoudiging en flexibilisering bv-recht), *Stb.* 2012, 300. De inwerkingtreding op 1 oktober 2012 volgt uit het Besluit van 29 juni 2012, gepubliceerd in *Stb.* 2012, 301.

⁵¹ Het advies is opgenomen in Hammerstein, *Ondernemingsrecht* 2014/16.

⁵² Zie bijvoorbeeld De Jong 2014; Raaijmakers & Raaijmakers, *Ondernemingsrecht* 2014/12; De Jong, *Ondernemingsrecht* 2014/13; Boschma, Lennarts & Schutte-Veenstra, *Ondernemingsrecht* 2014/14; en Bootsma & Hijink, *Ondernemingsrecht* 2014/15.

⁵³ Wijziging van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het moderniseren van het recht inzake naamloze vennootschappen en het evenwichtiger maken van de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen in het bestuur en de raad van commissarissen van grote naamloze en besloten vennootschappen, te raadplegen op: www.internetconsultatie.nl/nvenmv. Zie voor een bespreking van het voorontwerp De Groot, Nijland & Koster, *WPNR* 7320, p. 291-303.

⁵⁴ Zie de reacties op het voorontwerp van onder meer Allen & Overy, Baker McKenzie, De Brauw Blackstone Westbroek, CMS, Van Doorne, de Gecombineerde Commissie Vennoetschapsrecht van de NOvA en de KNB, Houthoff, Ploum Rotterdam Law Firm, VNO-NCW en MKB-Nederland en de VON.

van certificaten met of zonder vergaderrecht, de introductie van aandelen met flexibel stemrecht en stemrechtloze aandelen, de introductie van beperkt winstdelende en winstrechtloze aandelen, een wijziging van de regeling omtrent uitkeringen aan aandeelhouders, de introductie van een regeling die de benoeming van bestuurders en commissarissen door een vergadering van houders van aandelen van een bepaalde soort of aanduiding mogelijk maakt, de introductie van maatregelen ter bescherming van houders van aandelen van een bepaalde soort of aanduiding tegen besluiten tot statutenwijziging waarbij afbreuk wordt gedaan aan hun rechten, het moderniseren van de blokkeringsregeling, het verkorten van de oproepingstermijn voor een algemene vergadering en het schrappen van de vereiste rechterlijke tussenkomst bij een accountantsverklaring bij fusies en splitsingen. Tot slot wordt een technische wijziging van art. 2:187 BW over beurs-BV's voorgesteld.

6.4 Ook de leden van de Expertgroep zijn het erover eens dat het NV-recht beter moet aansluiten bij de praktijk en flexibeler moet. De meeste voorgestelde technische wijzigingen worden door hen als wenselijk ervaren. Althans, voor niet-beursgenoteerde NV's. Eumedion en VEB stellen voor een onderscheid te maken tussen beursgenoteerde en niet-beursgenoteerde NV's. Volgens de vertegenwoordigers van deze belangenorganisaties zouden enkele van de voorgestelde wijzigingen, waaronder de afschaffing van het maatschappelijk kapitaal en de toekenning van stemrecht aan pandhouders en vruchtgebruikers onder opschortende voorwaarde of tijdsbepaling, slechts voor niet-beursgenoteerde NV's moeten worden doorgevoerd. Het verdient tegen deze achtergrond aanbeveling nader te onderzoeken of de beursgenoteerde (naamloze) vennootschap afzonderlijke regeling behoeft.

6.5 In onderstaande tabel zijn de schriftelijke reacties van elf van de twaalf leden van de Expertgroep op de in het voorontwerp en de in de reacties daarop voorgestelde wijzigingen weergegeven.⁵⁵

Onderwerp	Aantal Experts voor wijziging	Opmerkingen
Kapitaal en vermogen		
Afschaffing maatschappelijk kapitaal (aansluiten bij art. 2:178 lid 1 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Nominale waarde in vreemde valuta (aansluiten bij art. 2:178 lid 2 BW)	11	
In pand nemen eigen aandelen	10*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's

⁵⁵ Een van de leden van de Expertgroep kon niet deelnemen aan de Expertbijeenkomst. Het lid gaf niettemin in algemene bewoordingen aan het grotendeels eens te zijn met de voorgestelde wijzigingen.

		1 Expert zag geen reden voor aanpassing in algemene zin
Uitkeringstest bij uitkeringen aan aandeelhouders (aansluiten bij art. 2:216 BW)	10	1 Expert wijst erop dat de Tweede Richtlijn in de weg staat aan volledige aansluiting bij art. 2:216 BW
Deponeringsverplichting van tussentijdse vermogensopstelling uit artikel 2:105 lid 4 BW schrappen?	9	2 Experts zien geen reden om deze verplichting te schrappen
Vaststelling van de jaarrekening strekt tot kwijting van bestuurders en commissarissen indien alle aandeelhouders tevens bestuurder of commissaris van de NV zijn (aansluiten bij art. 2:210 lid 5 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Aandelen en certificaten		
Introductie van aandelen met een aanduiding (aansluiten bij art. 2:189a BW)	11*	* Eumedion = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Introductie van flexibel stemrecht en stemrechtloze aandelen (aansluiten bij art. 2:228 lid 4 en 5 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Introductie van beperkt winstdelende en winstrechtloze aandelen (aansluiten bij art. 2:216 lid 7 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Modernisering van blokkeringsregeling (aansluiten bij art. 2:195 BW)	11	
Stemrecht pandhouders en vruchtgebruikers onder voorwaarde of tijdsbepaling (aansluiten bij art. 2:197 lid 3 BW en art. 2:198 lid 3 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Introductie van certificaten met/zonder vergaderrecht	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Algemene vergadering van aandeelhouders		
Algemene vergadering ook buiten Nederland (aansluiten bij art. 2:226 BW)	11*	* Eumedion en VEB = alleen onder zeer strikte voorwaarden voor beursgenoteerde NV's ⁵⁶

⁵⁶ Zie ook de reacties op het voorontwerp van Eumedion en VEB.

Verkorting oproepingstermijn (gedeeltelijk aansluiten bij art. 2:225 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Digitale algemene vergadering (zie onderdeel 5 van dit advies)	11	
Vergaderechtigden en besluitvorming buiten vergadering (aansluiten bij art. 2:238 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Vergadering van houders van aandelen van een bepaalde soort of aanduiding		
Introductie van maatregelen ter bescherming van houders van aandelen van een bepaalde soort of aanduiding tegen besluiten tot statutenwijziging waarbij afbreuk wordt gedaan aan hun rechten (aansluiten bij art. 2:231 lid 4 BW)	11	
Introductie van een regeling die de benoeming van bestuurders en commissarissen door een vergadering van houders van aandelen van een bepaalde soort of aanduiding mogelijk maakt (aansluiten bij art. 2:242 BW en art. 2:252 BW)	11*	* Eumedion en VEB = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Overige onderwerpen		
Vereiste rechterlijke tussenkomst bij accountantsverklaring bij fusies en splitsingen afschaffen (art. 2:328 lid 3 BW en art. 2:334aa lid 4 BW)	11*	* Eumedion = slechts voor niet-beursgenoteerde NV's
Beursgenoteerde BV – technische wijziging van de schakelbepaling (art. 2:187 BW)	9	2 Experts begrepen niet wat hiermee wordt beoogd en zien geen reden om de bepaling te wijzigen

6.6 De vraag of er nog aanvullende 'technische verbeterpunten' zijn om het NV-recht eenvoudiger of flexibeler te maken, is door het merendeel van de leden van de Expertgroep positief beantwoord. Enkele Experts deden daartoe concrete suggesties, zoals: het schrappen van het voorschrift dat de statuten in de Nederlandse taal moeten luiden, een wijziging van het minimumkapitaal, het invoeren van het recht voor een orgaan om concrete instructies te kunnen geven

aan het bestuur, een wijziging van de regeling inzake voorkeursrechten en een wijziging van de uitkoopregeling van art. 2:92a BW.

6.7 Omwille van de tijd zijn de schriftelijk gedane suggesties tot wijziging van het NV-recht niet allemaal besproken tijdens de Expertbijeenkomst. Welke technische aanpassingen van het NV-recht de flexibiliteit en toepasbaarheid ervan verder zouden vergroten en voor welke NV's die zouden kunnen gelden, vereist derhalve nader onderzoek en discussie.

Loyaliteits aandelen

6.8 Een onderwerp dat wel is aangesneden tijdens de Expertbijeenkomst, is het onderwerp 'loyaliteits aandelen'. Anders dan Frankrijk, België en Italië, kent Nederland geen wettelijke regeling die loyaliteits aandelen expliciet faciliteert. Ons flexibele vennootschapsrecht staat dergelijke aandelen niettemin toe.⁵⁷ In de literatuur is door verschillende auteurs gepleit voor een expliciete wettelijke regeling.⁵⁸ In de nadere memorie van antwoord over de Wijziging van Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek in verband met het inroepen van een bedenktijd door het bestuur van een beursvennootschap, gaf de minister aan dat hij in het kader van de modernisering van het NV-recht inventariseert of daar behoefte aan is.⁵⁹

6.9 Tijdens de Expertbijeenkomst is stilgestaan bij de vraag of Boek 2 BW moet voorzien in een facultatieve regeling voor loyaliteits aandelen. Hoewel een aantal leden van de Expertgroep zich afvraagt of loyaliteits aandelen aandeelhouders daadwerkelijk prikkelen om hun aandelen langer aan te houden, is de breed gedragen visie in de Expertgroep dat Boek 2 BW in een regeling moet voorzien. Sommige Experts vinden dat een wettelijke regeling de rechtszekerheid ten goede komt. Volgens anderen is een wettelijke regeling juist nodig om het gebruik van loyaliteits aandelen te reguleren en beperken. Een enkeling ziet de meerwaarde van een facultatieve regeling voor loyaliteits aandelen niet in. Over de concrete vormgeving van een wettelijke regeling bestaat geen consensus. Moet een onderscheid worden gemaakt tussen loyaliteits stemrecht en loyaliteits dividend? En moet de regeling louter faciliterend zijn, of juist ook regulerend en beperkend? Een andere vraag die opkomt, is of tegenstemmende aandeelhouders een uittrederecht zouden moeten krijgen. De leden van de Expertgroep zijn het erover eens dat nader onderzoek en discussie naar een facultatieve regeling voor loyaliteits aandelen geboden is.

⁵⁷ Asser/*Van Solinge & Nieuwe Weme 2-IIb* 2019/616.

⁵⁸ Zie onder anderen De Jongh, *Ondernemingsrecht* 2009/105; Kemperink 2013/3.4.12 e.v.; Bootsma & Hijink, *Ondernemingsrecht* 2014/15; Bootsma, *Ondernemingsrecht* 2015/5; en Bakker, *MvO* 2019, afl. 1-2. Voor de volledigheid wijzen wij erop dat enkele auteurs kritisch zijn over loyaliteits aandelen als zodanig, zie bijvoorbeeld Bier 2012, p. 176-180; en Koelemeijer & Hendriks, *TvOB* 2012/5.

⁵⁹ *Kamerstukken I* 2020/21, 35 367, nr. E (Nadere MvA), p. 1-2.

7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Maatschappelijk verantwoord ondernemen

7.1 De leden van de Expertgroep onderschrijven nut en noodzaak van verantwoordelijk gedrag van alle deelnemers aan het maatschappelijk verkeer, dus ook van NV's. De gedachte dat de (wettelijke) taakomschrijving van het bestuur en de raad van commissarissen omtrent het gedrag van de vennootschap nadere invulling behoeft, wordt door het merendeel van de leden van de Expertgroep niet gedeeld. Zij concluderen dat er (thans) geen reden is om de wettelijke taakomschrijving van bestuur en raad van commissarissen aan te passen.

7.2 In EU-verband wordt er gewerkt aan een richtlijn waarin het onderwerp van duurzame corporate governance en een concretisering van de taakomschrijving van het bestuur mogelijk nadere invulling krijgen. De grote meerderheid van de Expertgroep vindt het mede om die reden niet opportuun thans Nederlandse wetgeving op dit terrein voor te bereiden.

7.3 Het Nederlandse vennootschapsrecht hanteert het stakeholdersmodel dat invulling geeft aan maatschappelijke belangen. De meeste leden van de Expertgroep vinden dat het mede daarom niet voor de hand ligt de taak van het bestuur uit te breiden met gedragsnormen.

7.4 De leden van de Expertgroep bevelen aan na te denken over verdergaande verantwoording over de strategie en de uitvoering daarvan in relatie tot maatschappelijke thema's. Bij een verdergaande verantwoordingsplicht over duurzame governance in de jaarverslaggeving, is het wel zaak te letten op of te zorgen voor een algemeen gangbare standaard en de praktische uitvoering. Proportionaliteit is geboden, bijvoorbeeld beperking ten aanzien van vennootschappen met een bepaalde ondernemingsomvang.

7.5 De Expertgroep ziet geen noodzaak Boek 2 BW aan te passen om vennootschappen of andere rechtspersonen de mogelijkheid te bieden een statutaire bestaansgrond (*purpose* of *raison d'être*) te formuleren. Die mogelijkheid is al aanwezig.

De digitale algemene vergadering

7.6 De Expertgroep is unaniem van oordeel dat er een aanvullende wettelijke regeling voor de digitale algemene vergadering moet komen. Zo'n wettelijke regeling moet voor alle rechtspersonen ter beschikking komen. Er moet niet gewacht worden op eventuele Europese regelgeving.

7.7 De Expertgroep is unaniem van oordeel dat de regeling voor een digitale algemene vergadering facultatief van karakter moet zijn. De NV beslist dan of de algemene vergadering fysiek, hybride of volledig digitaal plaatsvindt.

7.8 Het vormgeven van een wettelijke regeling voor een digitale algemene vergadering is urgent, in lijn met de voortschrijdende digitalisering en voorziet in een grote behoefte in de praktijk.

7.9 Een kleine meerderheid van de Expertgroep is voorstander voor statutaire verankering van de mogelijkheid om volledig digitaal te vergaderen.

7.10 De Expertgroep is unaniem van oordeel dat de uitgangspunten van een fysieke vergadering ook de randvoorwaarden voor een digitale vergadering zouden moeten zijn. Dit betekent: digitaal aanwezig zijn met beeld en geluid, deelnemen aan de beraadslaging en kunnen stemmen. Fysiek en digitaal vergaderen zijn dus een afspiegeling van elkaar.

7.11 Het staat een vennootschap vrij de aandeelhouders de mogelijkheid te bieden vooraf vragen te stellen bij een digitale vergadering. Zo'n vraag-mogelijkheid moet volgens de Expertgroep niet wettelijk verplicht worden, fysiek en digitaal vergaderen lopen dan uit de pas.

7.12 Over het antwoord op de vraag hoe storingen in en tijdens een digitale vergadering te adresseren, wordt binnen de Expertgroep verschillend gedacht. Sommige leden zien een rol voor de wetgever en het formuleren van een wettelijke zorgplicht voor de vennootschap. Anderen willen niet dat vennootschappen afzien van digitaal vergaderen omdat de inspanningsverplichting die op hen gelegd wordt, tot teveel risico leidt.

Technische wijzigingen NV-recht

7.13 De leden van de Expertgroep zijn unaniem van mening dat het NV-recht beter moet aansluiten bij de praktijk en flexibeler moet. De meeste voorgestelde technische wijzigingen uit het Voorontwerp (Wetsvoorstel modernisering NV-recht) zijn wenselijk. Eumedion en VEB willen echter onderscheid maken tussen beursgenoteerde en niet-beursgenoteerde NV's.

7.14 Naast de technische wijzigingen uit het Voorontwerp zien enkele Experts aanvullende technische verbeterpunten.

7.15 De Expertgroep is na een korte discussie verdeeld over het antwoord op de vraag of er een facultatieve regeling voor loyaliteitsaandelen in de wet opgenomen moet worden. Een meerderheid is voor een wettelijke regeling. Er is geen consensus over de vormgeving van die regeling.

7.16 De Expertgroep kwam slechts eenmaal (digitaal) samen. Voor sommige onderwerpen was dit voldoende voor een unaniem of breed gedragen standpunt. Andere (deel)onderwerpen behoeven meer aandacht en doordinking. Het gaat om de volgende wat meer fundamentele onderwerpen: maatschappelijk verantwoord ondernemen (en de inbedding hiervan in het ondernemingsrecht), de functie van de aandeelhoudersvergadering als gremium voor overleg en dialoog in het algemeen

en nut en noodzaak van een afzonderlijke regeling voor beursgenoteerde NV's. Daarnaast zijn er de volgende deelonderwerpen: statutaire verankering van de digitale algemene vergadering, storingen in en tijdens een digitale algemene vergadering (vgl. met bijv. Delaware, VS), niet in het voorontwerp genoemde technische verbeterpunten in het NV-recht en de wijze van invoering van een wettelijke regeling voor loyaliteits aandelen (o.a. faciliterend of beperkend, loyaliteitsstemrecht en/of -dividend, uittreedrecht voor tegenstemmende aandeelhouders).

De Expertgroep is unaniem van oordeel dat voor deze onderwerpen op korte termijn discussie en nader onderzoek nodig is.

BIJLAGEN

Deelnemerslijst

1. prof. mr. C.D.J. Bulten (vz.) – *Hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen en commissaris bij KPMG Nederland*
2. prof. mr. M. van Olfen (vz.) – *Partner bij De Brauw Blackstone Westbroek en hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen*
3. drs. R. Abma – *Directeur Eumedion*
4. mr. B. Bier – *Of counsel bij Stibbe en voormalig hoogleraar aan Nyenrode Business Universiteit*
5. mr. dr. R.P. Jager – *Beleidssecretaris VNO-NCW*
6. prof. mr. B.J. de Jong – *Hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen (VEB-leerstool)*
7. prof. mr. H.J. de Kluiver – *Partner bij De Brauw Blackstone Westbroek, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en Secretaris van de VEVO*
8. prof. mr. M.J. Kroeze – *Raadsheer in de Hoge Raad en hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam*
9. prof. mr. M.L. Lennarts – *Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen*
10. prof. mr. G.T.M.J. Raaijmakers – *Partner bij NautaDutilh en hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam*
11. prof. mr. G.J.C. Rensen – *Hoogleraar aan de Universiteit van Utrecht en kandidaat-notaris bij Allen & Overy*
12. mr. T.M. Stevens – *Partner bij Allen & Overy*
13. mr. dr. N. Kreileman (secr.) – *Universitair docent aan de Radboud Universiteit Nijmegen en governance advisor bij De Brauw Blackstone Westbroek*

Literatuurlijst

Abma, *Ondernemingsrecht* 2020/142

R. Abma, 'Kroniek van het seizoen van jaarlijkse algemene vergaderingen 2020', *Ondernemingsrecht* 2020/142.

Asser/Van Solinge & Nieuwe Weme 2-IIb 2019

G. van Solinge & M.P. Nieuwe Weme (m.m.v. R.G.J. Nowak en T. Saleminck), *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 2. Rechtspersonenrecht. Deel IIb. NV en BV. Corporate Governance*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Bakker, *MvO* 2019, afl. 1-2

K.J. Bakker, 'Loyaliteitsregelingen; lessen uit Frankrijk en Delaware', *MvO* 2019, afl. 1-2.

Baks & Hijink, *Ondernemingsrecht* 2021/42

L.J.M. Baks & J.B.S. Hijink, *Ondernemingsrecht* 2021/42.

Baks, Hijink & Rietveld, *Ondernemingsrecht* 2021/34

L.J.M. Baks, J.B.S. Hijink & S. Rietveld, 'Duurzaamheidsverslaggeving in een hogere versnelling. Laveren tussen wereldwijde convergentie en 'Europe first'', *Ondernemingsrecht* 2021/34.

Bier 2012

B. Bier, 'Betekent winstrecht ook recht op winst?', in: P.J. van der Korst, R. Abma & G.T.M.J. Raaijmakers (red.), *Handboek onderneming en aandeelhouder* (Serie Onderneming en Recht, deel 69), Deventer: Kluwer 2012.

Bootsma, *Ondernemingsrecht* 2015/5

A.A. Bootsma, 'Loyaliteitsstemrecht naar Italiaans recht en bij Fiat Chrysler Automobiles NV', *Ondernemingsrecht* 2015/5.

Bootsma & Hijink, *Ondernemingsrecht* 2014/15

A.A. Bootsma & J.B.S. Hijink, 'De beurs-NV in den vreemde', *Ondernemingsrecht* 2014/15.

Boschma, Lennarts & Schutte-Veenstra, *Ondernemingsrecht* 2014/14

H.E. Boschma, M.L. Lennarts & J.N. Schutte-Veenstra, 'Lessen uit het Duitse AG-recht voor de modernisering van het Nederlandse NV-recht?', *Ondernemingsrecht* 2014/14.

De Clerq & Koster, *TvOB* 2020/6, p. 230-239

S. de Clerq & H. Koster, 'Waarheen met de digitale algemene vergadering', *TvOB* 2020/6, p. 230-239.

Cools, Ter Haar & De Keijzer, *ESB* 106(4795)

K. Cools, B. ter Haar & J.Th.A. de Keijzer, 'Herstel kapitalisme vergt andere prikkels en publieke verantwoording bedrijven', *ESB* 106(4795), p. 126-129.

Garcia Nelen, *Ondernemingsrecht* 2021/32

S.B. Garcia Nelen, 'Een Europees initiatief voor duurzame corporate governance', *Ondernemingsrecht* 2021/32.

De Groot, Nijland & Koster, *WPNR* 7320

C. de Groot, J. Nijland & H. Koster, Modernisering NV recht en vergroting diversiteit bestuur en RvC, *WPNR* 7320 (2021), p. 291-303.

Hammerstein, *Ondernemingsrecht* 2014/16

A. Hammerstein, 'Advies van de Commissie Vennootschapsrecht over de modernisering van het NV-recht (15 juli 2013)', *Ondernemingsrecht* 2014/16.

De Jong 2014

B.J. de Jong, *Modernisering van het NV-recht. Een onderzoek naar de wijze waarop het recht inzake naamloze vennootschappen kan worden gemoderniseerd, mede gelet op het vernieuwde Britse vennootschapsrecht* (Serie Vanwege het Van der Heijden Instituut, deel 123), Deventer: Kluwer 2014.

De Jong, *Ondernemingsrecht* 2014/13

B.J. de Jong, 'Lessen uit het vernieuwde Britse vennootschapsrecht voor de modernisering van het Nederlandse NV-recht', *Ondernemingsrecht* 2014/13.

De Jong, *Ondernemingsrecht* 2021/33

B.J. de Jong, 'Duurzame corporate governance: Europese en Nederlandse ontwikkelingen', *Ondernemingsrecht* 2021/33.

De Jongh, *Ondernemingsrecht* 2009/105

J.M. de Jongh, 'Loyaliteitsaandelen. Een terreinverkenning', *Ondernemingsrecht* 2009/105.

Kemperink 2013

G.N.H. Kemperink, *Vennootschappelijk toezicht op de doelvennootschap bij openbare biedingen* (Instituut voor Ondernemingsrecht, deel 92), Deventer: Kluwer 2013.

Kemperink 2020

G.N.H. Kemperink, 'De positie van de kapitaalvennootschap bij overnames en bij strategische samenwerking in geopolitieke context', in: P.L.H. van den Bosche e.a., *Toetsing van buitenlandse investeringen in geopolitiek en juridisch perspectief* (preadvies Vereniging Handelsrecht 2020), Zutphen: Paris 2020, p. 54 e.v.

De Kluiver, *Ondernemingsrecht* 2020/126

H.J. de Kluiver, 'Over de verantwoordelijke onderneming', *Ondernemingsrecht* 2020/126.

De Kluiver, *NJB* 2020/956

H.J. de Kluiver, 'Kroniek van het ondernemingsrecht', *NJB* 2020/956.

Koelemeijer & Hendriks, *TvOB* 2012/5

M. Koelemeijer & R.W.F. Hendriks, 'Loyaliteitsdividend: naar loyale aandeelhouders?', *TvOB* 2012/5.

Kraals, *Ondernemingsrecht* 2021/4

A.J. Kraals, 'Vage praatjes vullen geen gaatjes', *Ondernemingsrecht* 2021/4.

Van der Krans 2009

A. van der Krans, *De virtuele aandeelhoudersvergadering* (Instituut voor Ondernemingsrecht, deel 64) (diss.), Deventer: Kluwer 2009, p. 99 e.v.

Van der Krans, *Ondernemingsrecht* 2019/4

A. van der Krans, 'De toekomst van de AVA: fysiek, hybride of virtueel: leg de keuze bij de vennootschap', *Ondernemingsrecht* 2019/4.

Lambooy 2010

T.E. Lambooy, *Corporate Social Responsibility. Legal and semi-legal frameworks supporting CSR* (Instituut voor Ondernemingsrecht, deel 77) (diss.), Deventer: Kluwer 2010.

Lambooy & Stamenkova van Rump, *The Dovenschmidt Quarterly* 2014(3)

T.E. Lambooy & J. Stamenkova van Rump, 'Can corporate law on groups assist groups to effectively address climate change', *The Dovenschmidt Quarterly* 2014(3), p. 76-101.

Van Olfen & Nagtegaal, *Ondernemingsrecht* 2020/60

M. van Olfen & C.R. Nagtegaal, 'Tijdelijke wet COVID-19 – vergaderen rondom het coronavirus', *Ondernemingsrecht* 2020/60.

Raaijmakers & Raaijmakers, *Ondernemingsrecht* 2014/12

G.T.M.J. Raaijmakers & M.J.G.C. Raaijmakers, 'De NV in 2020', *Ondernemingsrecht* 2014/12.

Rietveld & Stroeve, *MvO* 2020, afl. 3-4

S. Rietveld en L.E. Stroeve, 'De Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid', *MvO* 2020, afl. 3-4.

Salemink & Bulten 2019

T. Salemink & C.D.J. Bulten, 'De digitale algemene vergadering van aandeelhouders', in: B. Bierens e.a., *Onderneming en digitalisering* (Serie Onderneming en Recht, deel 116), Deventer: Wolters Kluwer 2019, p. 228.

Verdam & Dumoulin 2019

A.F. Verdam & S.H.M.A. Dumoulin (red.), *De aandeelhoudersvergadering van de beursvennootschap* (ZIFO-reeks, deel 27). Deventer: Wolters Kluwer 2019.

Van Vught, Ondernemingsrecht 2020/62

K.A.M. van Vught, 'De geldigheid van besluiten onder de spoedwet', *Ondernemingsrecht 2020/62*.

Westenbroek, Ondernemingsrecht 2021/3

W.A. Westenbroek, 'Een maatschappelijke verantwoordelijkheid voor ondernemingen en (bange?) bestuurders of coronawetenschap in crisistijd?' *Ondernemingsrecht 2021/3*.

Winter e.a., Ondernemingsrecht 2020/86

J.W. Winter e.a., 'Naar een zorgplicht voor bestuurders en commissarissen tot verantwoordelijke deelname aan het maatschappelijk verkeer', *Ondernemingsrecht 2020/86*.

Winter e.a., Ondernemingsrecht 2021/6

J.W. Winter e.a., 'Naar een maatschappelijke zorgplicht voor bestuurders en commissarissen', *Ondernemingsrecht 2021/6*.